

Римско право

УДК:355.1 – 027.5 (37)

341.3 (37)

Научен труд

Original research paper

м-р Димитар Апасиев¹

Dimitar Apasiev, L.L.M.²

IMPERIUM MILITIAE

РИМСКОТО ВОЕНО ПРАВО

И дел

Апстракт: Во романистиката е веќе општопознато дека практичните Римјани не се бавеа многу со теориски истражувања ниту на својата држава, ниту на својата армија – туку тие постепено ги градеа и двете, во од ги реформираа и плански ги надградуваа, сè со цел да можат да одговорат на предизвиците на нивното време. Згора на сè, Римјаните ова не го правеа врз основа на некакви си експликативни доктрини или априорни концепти, туку преку изнаоѓање конкретни решенија на секојдневните проблеми, но и користејќи го како сопственото искуство, така и тугото знаење. Па затоа, слично како што хеленскиот романофил Полибиј (Polibius / ок. 200–120 год.пр.н.е), во своето дело *Историја на светот*(*Historia*) го постави круцијалното прашање: „Дали постои таков неразумен човек кој не го интересира со помошта на какво државно уредување Римјаните успеаја да го освојат целиот свет?“ – така и авторот на овој труд, онолку колку што тоа го дозволува расположливиот простор за еден ваков тип истражување, скромно и непретенциозно се обидува да даде одговор на круцијалното прашање: „Каква е таа воена структура која ја создаде и ја одбрани една од најголемите и најтрајни империи во светската историја и според кои правила таа се раководеше“?

Клучни зборови: *војска, војна, заповедник, милитарен менталитет, Центуријатски комици, свештеници-феџијали, воен морал*

* * *

1) Авторот е помлад асистент на државниот Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип и докторанд на потпрограмата Римско право на Институтот за правно-историски науки при Правниот факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје (Р. Македонија). Ангажиран е на предметите: Римско право, Историја на правото и Философија на правото. Контакт: dimitar.apasiev@ugd.edu.mk.

2) The author is a Teaching-assistant at the Faculty of Law at the State University “Goce Delcev” - Shtip, Republic of Macedonia and PhD-candidate at the Department of Roman Law, Faculty of Law “Iustinianus Primus” - University “Ss. Cyril and Methodius”, Skopje. Contact: dimitar.apasiev@ugd.edu.mk.

IMPERIUM MILITIAE THE ROMAN MILITARY LAW (I)

Abstract: Peace in the Roman tradition, as a typical old Mediterranean culture, was understood in the so-called *negative sense*, i.e. as the “absence of war” (*absentia belli*) – similar among the Jews, Phoenicians, Egyptians, Hebrews and the ancient Macedonians. In fact, ancient Romans looked at peace primarily as a social condition in which the rule of law and the hierarchy of values in the Roman state, defined in the laws (*leges*) were respected. Their ideal was a well-organized state that internally provides order (*ordo*) and peace (*pax*), and an external plan inspires awe among its neighbors and enemies (*hostis*). According to contemporary understanding, peace always comes as a consequence of the previous-war (*bellum iustum*) and it is imposed by the winner (*victor*) – with the power of their weapon (*vis arma*), from where the famous real-political maxim originated: “History is written by the victors”. A key-maxim for the ancient Romans was: *Si vis pacem, para bellum* = “If you want peace, prepare for war”, and this thought-guiding light, as some military historians noted, is fully respected in the entire Roman history – including the glorious era of the famous Roman republic (*Respublica*).

Key words: *army, war, commander, military mentality, Comitia centuriata, priests-fetiales, military morale*

1. За милитарниот менталитет на Римјаните

Honesta mors, turpi vita potior.
Подобро чесна смрт, отколку срамен живот.
Agricola (I век)

Нам, од историјата на реториката, ни е познат еден војнички говор одржан во првиот век по Христа, од страна на британскиот водач **Калгак** (Calgacus / ок. ?–84 год.н.е.) кој на бојното поле на Островот им се спротивстави на Римјаните предводени од генералот Агрикола. Меѓу другото, тој во овој свој говор, со којшто ги будри востанатите соборци, вака ги опишува римските непријатели кои ја окупирале неговата земја:

...Светски разбојници! Откако уништија сè и немаа веќе земји за пљачкање, му се нафрлија на Морето! Ако нивниот непријател е богат - тие се алчни; ако, пак, е сиромашен - тие се сурови. Не ги

засити ниту Истокот, ниту Западот. Единствено тие, со еднаква страст, копнеат по богатство и потреба. Кражбите, убиствата и колењата нивниот лажлив јазик ги нарекува власт! Онаму, пак, каде сè ќе опустошат - велат дека завладеал мир!? ...Верувате ли дека Римјаните во војна се со толкава доблест, колкава што им е разузданоста во мир? ...Грешките на своите непријатели си ги припишуваат на славата на својата војска.³ А таква војска, собрана од најразлични народи - успех ја обединува, но пораз ја разединува...⁴

Според многумина еминентни правни историчари, римската држава изгради таков државен апарат кој по својата разгранетост, сложеност и прецизност беше на далеку повисок степен отколку државните апарати на другите тогашни робовладетелски држави.⁵

Уште „од основањето на Градот“ (*ab urbe condita*) римската заедница беше структурирана како **милитарна држава**, што ја прави послучна со хеленскиот полис Спарта, каде што владееше дисциплината, отколку со старовековната Атина – каде што владееше демократијата. Поседувањето и носењето оружје (*arma*) во Рим се сметаше за основна претпоставка на мажествената гордост, а пацифистичката максима дека „Мирот е најдоброто од сите нешта“ (*Pax optima rerum*), за жал, не постоеше во времето на Римјаните.⁶

Од VI век пр.н.е. основното изборно и легислативно тело во Рим беа **Центуријатските комиции** (*Comitia centuriata*), кои во последна инстанца и со посебен закон одлучуваа за војна или за мир и имаа ингеренции при назначувањето на воените офицери во армијата. Овие комиции [комитии / комисии] имаа милитантна позадина и се остаток од времето на т.н. воена демократија во Рим, кога градот сè уште беше под доминација на кралевите

3) Tacitus, *Agricola*, XXX–XXXII sq.: Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, mare scrutantur: si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi, quos non Oriens, non Occidens satiaverit: soli omnium opes atque inopiam pari adfectu concupiscunt. Auferre trucidare rapere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant. [...] An eandem Romanis in bello virtutem quam in pace lasciviam adesse creditis? Nostris illi dissensionibus ac discordiis clari vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt...

4) Публиј Корнелиј Такит, *Агрикола*, Скопје, Култура, 1999, 83–85.

5) Алберт Вајс и Љубица Кандић, *Општа историја државе и права*, Београд, Савремена администрација, 1971, 64.

6) Оваа крилатица е позната како „Килски лозунг“ бидејќи се наоѓала на печатот на северногерманскиот Универзитет во Кил (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel / основан 1665). Види кај: Густав Радбрух, *Филозофија на правото*, Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2008, 232.

од етруската династија, а званично се воведени за време на шестиот крал – реформаторот Сервиј Тулиј (*rex Servius Tullius* / вл. ок. 579–534). Вообичаено, овие комиции заседаваа на Марсовото Поле (*Campus Martius*), под отворено небо, а системот на гласање беше направен според два основни критериума – воената обврска и големината на имотот. Имаше вкупно 194 центурии (80+18+20+20+20+30+5+1): од нив 70 се класифицирале како „центурии од прва класа“⁷, бидејќи беа составени од најбогатите и највидни граѓани (*nobiles*) кои имаа имот во вредност од најмалку 100.000 аси.⁸ На овие првокласни центурии се додавале и уште 18 угледни т.н. „центурии на витези“ односно коњаници (*equestres*) – кои, официјално, стоеле вон класите, но всушност беа припоени со највидната прва класа, па така нивниот број достигнувал 98 [80+18].⁹ За нив, еден од најпознатите француски демократски просветители и добар познавач на римската демократија и политичка историја Жан Жак Русо (фр. Jean Jacques Rousseau / 1712–1788), во четвртата глава од четвртата книга на своето капитално дело *Општествениот договор или Начела на државното право (Du contract social- ou Principes du Droit Politique, 1762/1763)* луцидно забележува:

...Бидејќи гласовите се броеа по центурии [а не по глави], само оваа прва класа го имала мнозинството гласови над сите останати. Па кога сите нивни центурии би гласале сложено, не би се ни продолжувало да се собираат другите гласови - [така] она што би го решил најмалиот број гласови се сметало за одлука на мнозинството, па може да се каже дека во Центуријатските комиции работите се решаваани повеќе со ‘мнозинството талири’, отколку со ‘мнозинството гласови’.¹⁰

7) Заб. – во почетокот биле 80, но подоцна бројот им се намалил на 70. Половината од нив [значи 35] биле Центурии на јуниорите (*iuniores*) – лица помлади од 45 години кои можеле редовно да бидат мобилизирани; а другата половина [останатите 35] биле Центурии на сениорите (*seniores*) – лица над 45 години, кои можеле да бидат мобилизирани само во резервниот состав.

8) Ас е тешка кована бакарна пара т.е. римска монета која тежела една либра (327,45 грама).

9) Види го и мојот труд: „Скриеното *Ius publicum* во македонското уставно право - Конституционални елементи на современите правни системи реципирани од Римското јавно право“, *Зборник во чест на Тодор Цунов*, Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2009, 788–789.

10) Талир или *талар* е вид римска туника која била долга до глуждовите и обично ја носеле побогатите граѓани. Повеќе кај: Жан Жак Русо, *Општествениот договор*, Скопје, Мисла, 1978, 146–147.

Гледаме дека *гласањето* беше сукцесивно и по хиерархиски ред, почнувајќи од највисоките центурии. Кога ќе се постигнеше потребното мнозинство магистратот-претседавач го прекинуваше процесот на гласање – па затоа чест бил случајот на пониските центурии, составени од посиромашните граѓани, воопшто и да не им биде дадена шанса да се изјаснат! Во пониските втора, трета и четврта група / класа спаѓаа по 20 центурии, а во петтата класа (*classis*) имаше 30 центурии; постоеја и пет т.н. „помошни / технички центурии“, а сите останати граѓани, кои впрочем беа и најсиромашни, беа групирани во само една центурија – т.н. Центурија на пролетерите,¹¹ која иако беше најбројна, поседуваше најмалку овластувања. Имено, во оваа најниска, последна класа изостануваше поделбата на јуниори и сениори, поради тоа што народот од кој беше составена е ставан во инфериорна позиција и не му беше признавана честа да носи оружје за татковината. Логиката од која се тргнуваше беше дека секој мора да има свое огниште за да добие право да го брани (*ius defensionis*), а генералот Гај Мариј (Gaius Marius / 167–86 г.пр.н.е.) е првиот што се удостои дел од пролетерите да ги земе во воена служба.¹²

Војувањето, односно атмосферата на воена состојба беше длабоко навлезена и во религиозниот календар (*fasti*) на Римјаните, според којшто времето од март до октомври беше одредувано како *време за војување*, кога легиите беа активни надвор од Градот (*urbs*), пред тие да бидат зазимени. Во римскиот Пантеон, **богот на војната** Марс (Mars) заземаше мошне значајно место: пред битките Римјаните му принесуваа жртви и тој, за разлика од останатите римски богови, беше многу повеќе почитуван и чествуван. Ова, пак, се должи на верувањето дека основачите на Рим, браќата-близнаци Ромул и Рем (Romulus et Remus / VIII в.пр.н.е.), кои според преданието биле одгледани од волчица, се токму легендарните синови на Марс и на весталката Реа Силвија (Rea Silvia). Оттука, Римјаните покрај тоа што се познати како „деца на волкот“ (*lupus*), познати се

11) Зборот пролетер, етимолошки, доаѓа од *prole* = чедо со што се алудира дека овие сиромашни селани-безземјаша или урбани „малостопанственици“ немале свој имот, а единственото вистинско „богатство“ со кое располагале овие пауперизирани луѓе беа нивните родени деца т.е. чедата или „челадот“. Види и кај: Titus Livius, *Ab urbe condita*, I, 42, 4-5 и I, 43.

12) Гај Мариј беше значаен римски државник, конзул и војсководец, по потекло од муниципиумот Арпин, во јужниот дел на Лацио (Latium). Најпознат е по своите воени реформи, а овој амбициозен генерал меѓу првите почна да ја користи војската и во политички цели. Неговата нетрпеливост со помладиот Сула, кој подоцна ќе стане диктатор, ќе доведе и до првата Граѓанска војна во Рим. Спореди со Ж. Ж. Русо, Општествениот договор, Скопје, Мисла, 1978, 143–144.

и како „деца на Марс“ – што, пак, алудира на тоа дека тие во антиката важеа за доста воинствен народ. Се чини интересно и тоа што римската Нова година, всушност, започнуваше во март кој, како прв месец во годината, беше посветен токму на овој голем бог [Марс], од каде што води потекло и името на месецот. Токму на почетокот на пролетта, во март, се вршеше и осветување т.е. прочистување (*lustratio*) на коњицата, пред таа да се вклучи во воените дејствија; а, пак, во октомври - кога всушност завршуваа воените кампањи - се вршеше и церемонијалното прочистување на оружјето (*armilustrum*). Во тој меѓуинтервал од октомври до март, за т.н. *време на мирот*, вратата на храмот посветен на дволичното божество Јанус (Janus) беше затворена:¹³ всушност, постоел древен римски обичај, по објавувањето на војната (*bellum*), главната капија на неговиот храм да биде ширум отворена сè додека не се постигнел конечен крај на непријателствата. При излегувањето на легиите надвор од градските порти и сидини на Рим, т.е. надвор од „светите граници“ (*pomerium*), неопходна им беше поддршката од него, како ‘Татко на боговите’ (*Ianus Pater*) по кого е наречен и денешниот прв месец во годината – јануари.¹⁴

Според зборовите на славниот оратор Кикерон / Цицерон (Marcus Tullius Cicero / 106–43), уште во средината на VII в.пр.н.е., третиот римски крал Тул Хостилиј (Tullus Hostilius / вл. ок. 673–642) „востановил право, зацврстено со **фецијалните ритуали**, врз основа на кое се објавувале војни, така што секоја војна којашто не била најавена и објавена [според нив] била сметана за неправедна и безбожна“.¹⁵ Процедурата или поточно церемонијата при објавување војна, а тука пред сè мислиме на „праведна војна“ (*bellum iustum*), во себе опфаќаше три последователни фази:

а) Првата фаза е т.н. *Denuntiatio* или *rerum repetitio* – всушност, кога ќе се случеше некаков инцидент извршен од страна на непријателски народ (на пример: запоседнување на некое римско земјиште, заробување Римјани, крадење стока и сл.), прв во своевидна дипломатска мисија беше испраќан старешината на свештеничкиот ред на фецијалите (*fetiales*), наречен *Pater patratus*, заедно со уште тројца делегати, наречени *oratores*

13) Богот Јанус, според древната римска митологија, беше бог на времето кој често е претставуван со две лица: едно кое е свртено во минатото, и второ - свртено кон иднината. Овој бог, исто така, се чествувал и како бог на „почетоците и завршоците“ т.е. на премините, портите, вратите, влезовите и капиите.

14) Žika Bujuklić, Forum Romanum - Rimska država, pravo, religija i mitologija, Beograd, Pravni fakultet u Beogradu & JP „Službeni glasnik“, 2005, 276–278.

15) Cicero, De republica, II, 17, 31: [Tullus] cinstituit ius, quo bella indicerentur, quod sanxit fetiali religione, ut omnem bellum quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse atque impium iudicaretur.

– со цел тие да издејствуваат поврат на одземеното, а со напомена и закана дека во спротивно ќе биде преземен соодветен чин на одмазда;

б) Втората фаза е т.н. *Testatio* или *testatio deorum* – имено, доколку претходно дадениот ултиматум не вродеше со плод ни по истекот на 30 дена, свештениците-фецијали се враќаа кај непријателот да извршат свечено повикување на боговите за сведоци, дека навистина е причинета неправда и дека римското барање е легитимно. По ова заседаваше римскиот Сенат (*Senatus*) и носеше одлука за започнување војна, по што таа мораше да биде потврдена од страна на споменатите Центуријатски комиции – и тоа во форма на посебен закон (*lex de bello indicendo*);

в) Последната, трета фаза при објавувањето војна беше т.н. *Indictio* или *invocatio* – така, на 33. ден, Сенатот испраќаше посебен пратеник (*verbenarius*) кој на границата (*limes*) го изведуваше симболичниот чин на фрлање окрвавено копје (*iaculum*) на непријателската територија – преку којшто, условно речено, се понижува противникот како недостоен и се смалува неговата моќ, по што војната се сметала за официјално објавена (*indictio belli*). А, пак, овој специјален пратеник наречен вербернариј, своето име го добил според „светата билка“ *verbenae* која растела на светиот римски рид Капитол (*Capitolina*), а беше сметана за симбол на римската моќ и доминација. На почетокот оваа воено-мисионерска функција ја извршуваше самиот првосвештеник-„фецијал“ *Pater patratus*, но од средината на Републиката тоа го правеа посебни пратеници наречени „легати“ (*legati populi Romani*). Тогаш овој ритуал постанува и правна фикција, бидејќи наместо на државната граница, тој симболично се одвиваше во главниот град Рим (*Roma Antiqua*) – во близина на храмот на божицата Белона (*Aedes Bellona*). Овој храм беше сместен на Марсовото Поле, кадешто беше обележувано парче земја кое, за потребите на церемонијата, е прогласувано за наводна „непријателска територија“ (*hostile soli*). Покрај храмот, пак, се наоѓаше воен столб (*columna bellica*), од каде што копјето свечено беше фрлано.¹⁶

Кога сме веќе кај церемониите, симболите и **инсигниите** т.е. „знаменијата“ – вреди да споменеме дека една од највпечатливите одлики на римската војска беа високите *јарболи* чии врвови беа украсени со најразлични знаци и ознаки, заедно со прикази на многу видови храбри

16) Ž. Vučklić, *Forum Romanum...* Београд, 2005, 410–411. За улогата на свештенчкиот ред на фецијалите види го и одличниот труд на Н. Г. Майорова: „Фециалы – религија и дипломатия в Древнейшем Риме (VII в. до н. э.)“, објавен во Глава IV на хрестоматијата *Религија и община в Древне Риме*, Москва, Российская Ассоциация Антикведов & Российская Академия Наук - Институт всеобщей истории, 1994, 97–124.

диви животни и предатори.¹⁷ Исто така, секоја римска легија поседуваше свое *знаме*, како своевидна света реликвија, кое беше носено од страна на посебни знаменосци-*бајрактари* (*signiferes*). Сите овие одличја делуваа психолошки врз војниците и помагаа да се задржи воениот морал и единството на единицата, бидејќи тие можеа да ги гледаат дури и за време на војувањето, што им влеваше извесна доза на сигурност. А, пак, најкарактеристичен симбол беше римскиот сребрен *орел* со раширени крилја (*aquila*), кој беше олицетворение на моќта на Рим и честа на легијата, а беше чуван од посебен војник кој носеше лавовска кожа на главата и беше нарекуван *aquilifer*. Оваа „света птица“ висеше на една голема дрвена дршка, која од долната страна беше добро наострена за да може, во екот на битката, цврсто да се забодe в земја.

2. За римскиот систем на командување

Veni, vidi, vici – Дојдов, видов, победив!

Gaius Iulius Caesar (I в.пр.н.е.)

Говор пред Сенатот по победата над Франките

Воената власт којашто највисоките римски магистрати (претори, конзули и диктатори) ја остваруваа на бојното поле се нарекуваше *Imperium militiae*; а спротивниот режим, кој важеше само во мирнодопски услови, се нарекуваше *Imperium domi*. Просторната граница (*limes*) на мирновременските активности на магистратите беше одредена со градските

17) Интересно е тоа што оваа римска традиција е задржана и до ден-денес, па така многу современи воени единици се именувани според имиња на одредени крволочни ѕверови кои би требало да побудат страв кај непријателот (пр. лавови, тигри, волци, рисови и сл.).

сидини (*pomerium*) – приближно во радиус од околу 1,5 километар околу градот Рим. Оваа граница имаше и свое религиско значење, затоа што до таа далечина просторот се сметаше за „свето тло“ на кое можат да се градат храмови (*templum*) и да се одржуваат сакрални активности предводени од страна на свештениците и нивните колегиуми (*collegium*). Сè што се преземаше надвор од првиот милјоказ (*milliarium*) потпаѓаше под режимот на споменатиот „воен [милициски] режим“ (*imperium militiae*).¹⁸

Надвор од градскиот „помериум“ магистратот станува *milites* – но не по автоматизам, бидејќи неговиот воен империум мораше и официјално да му биде доделен од страна на народот (*populus*) кој, пак, беше собран во Центуријатските комиции – истите оние кои го имаа последниот збор при одлучувањето за објава на војна со посебен закон (*lex specialis*). Дури по оваа церемонијална процедура – којашто, за волја на вистината, во праксата не секогаш беше доследно почитувана – цивилниот магистрат станува „воен командант“ во вистинска смисла на зборот, бидејќи оттогаш тој можеше непречено да ги користи сите свои воени ингеренции: да именува и разрешува заповедници; да врши регрутација на војската; да ги казнува и да ги наградува војниците; да поведува воени походи, кампањи и борбени операции итн. Пред излегувањето од градот, војсководецот кој беше следен од огромна толпа народ, свечено се заколнуваше на врховниот бог Јупитер (*Iuppiter Optimus Maximus*) во неговиот храм кој се наоѓаше на ридот Капитол (*Aedes Capitolinus*) – при што беше облечен во целосна воена опрема и ја носеше својата наметка (*paludamentum*), а ликторитеод неговата придружба на левото рамо го носеа култното обележје наречено *fascis cum securi*.¹⁹ Неговите овластувања беа многу големи – па тој, на пример, можеше дури и да изрекува смртни казни (*poena capitales*), а притоа против нив граѓанинот-војник да нема право на жалба, односно беше неможно тој да изјави народна „провокација“ (*provocatio ad populum*) што, пак, беше вообичаен правен лек при мирнодопски услови; потоа, војсководецот можеше да склучува примирја (*indutiae*), мировни договори и сојузи со други племиња или народи (*foedera*); а во новоосвоените територии дури можеше и да донесува „уставни“ закони со кои беше регулиран нивниот правен статус – како посебни општи акти од конституционен карактер (т.н. *lex data*).

18) Вујклиќ, *op. cit.*, 279–281.

19) Тоа е всушност „сноп од прачки“, односно врзоп од брестови гранки, кои биле подвртани со црвена лента (*fascia*), во коишто била зацврстена железна секира (*securis*) – на тој начин симболизирајќи ја врховната власт на магистратот (*insignia imperii*). Овој симбол водел потекло уште од етрурско време, а од него, етимолошки, води потекло денешниот збор фашист. Види: слика 1.

Во Рим, поради тоа што во праксата беше можно да се одвиваат по неколку војни истовремено, сè до времето на Царството - кога всушност *Imperator*-от ја презема и функцијата на највисок воен заповедник - не постоеше единствен назначен водач на војската, во смисла на денешниот Врховен командант, туку секоја војна беше водена од точно одреден **војсководец** (*dux*), назначен од страна на Сенатот, со специјален мандат само за дадената воена мисија, а кој *in concreto* стоеше на врвот на римската воена машинерија. Можеби поради тоа што римските војсководители не беа професионалци, туку граѓански магистрати кои, покрај другите, имаа и воени должности – Римјаните немаа такви генијални војсководители од типот на Александар Македонски или Картагинецот Ханибал, иако на еден Скипион / Сципион или на Кајсар / Цезар, на пример, во никој случај не можеме да им го оспориме талентот за воено командување. Римјаните честопати во војна победуваа повеќе благодарение на нивната истрајност, добра организација и „инженерија“, отколку на бестрашните офанзивни и херојства. На пример, Битката кај Алесија (*oppidum Alesia* / септември 56 г.пр.н.е.), во која е скршен отпорот на Галите, е добиена повеќе благодарение на испуканите раце и појавените плускавци на војниците при копањето ровови и дигањето одбранбени бедеми, отколку на нивните бесни и храбри јуришања.²⁰ А профилот на еден просечен римски војсководец, горе-долу, изгледаше вака: тој, најчесто, потекнуваше од богатите аристократски семејства претставени во Сенатот и беше или поранешен или, пак, актуелен конзул. Доколку, пак, се погодеше обајцата колеги конзули (*consules*) да бидат испратени во иста војна, врховната команда меѓу нив се менуваше секојдневно, според т.н. *принцип на ротација* – па еден ден командуваше едниот, а следниот ден другиот конзул и така, наизменично, сè до крајот на походот. Водачот за конкретниот ден носеше пурпурна наметка (*lacerna*), која со брош ја закачуваше на едното рамо, а која го одделуваше од пониските заповедници и старешини во хиерархијата. Тој, на латински јазик заповедаше со сите легии на бојното поле – но, на чело на секоја одделна легија стоеше командант-легат, односот.н. *легиски избраник* (*legatus*). Под негова команда, пак, беа шестмината *воени трибуни* (*tribuni militares*) кои претежно беа млади луѓе што се грижеа за административните задачи – бидејќи, во принцип, тие беа без претходно воено искуство, затоа што оваа позиција беше сметана за појдовна точка во градењето на нивната идна политичка кариера. Нив, во почетокот, ги именуваа конзулите, а потоа ги почнаа да се избираат од страна на римските народни собранија (*comitia*).

20) Обрад Станојевиќ и Милена Јовановиќ, Латински за правнике, Београд, Правни факултет - Универзитета у Београду и ЈП „Службени гласник“, 2008, 43.

Една од револуционерните промени или **реформи** во системот на командување и [ре]организација на римската војска ја направи познатиот војсководец Скипион Африканецот (Publius Cornelius Scipio - Africanus / 236–183), Римјанинот кој го победи картагинскиот водач Ханибал Барка и кој никогаш не изгуби нуту една битка! Неговата реформа, всушност, се состоеше во следново: (1) коњаницата ја стави на прво место во армијата, бидејќи пред тоа акцентот беше ставан примарно на римската пешадија; (2) ја намали тежината на оклопите и панцирите, со цел да овозможи полесна подвижност на војниците; (3) ја напушти дотогашната традиција на градење големи и обезбедени воени логори, со цел да го забрза напредувањето на легијата; (4) поради тешкотиите при маневрирањето ја избегнуваше вообичаената воена формација на борбена линија во три реда [т.н. *triplex acies*]; (5) воведе запознавање на воените трибуни со стратегијата пред самата битка, со цел тие да можат да продолжат да даваат команди и во случај на смрт на војсководачот; (6) постави *нов систем на сигнализирање* – па наместо дотогашниот систем составен од дури 38 различни сигнали, кои беа давани со труби (*tubi*), Скипион воведе систем од само девет сигнали. За стариот и нефункционален систем на звучно сигнализирање војниците-тријари [т.е. сигнализаторите-‘врскар’] на шега раскажувале дека поради неговата исклучителна сложеност човек може да дознае оти неговото ослободување од долгата воена служба се приближува кога, конечно, ќе почне да ги разликува сиве овие посебни сигнали!? Затоа новите сигнали беа давани со тенекиени свирчиња, кои испуштаа писклив звук и кои можеа полесно да се слушнат за време на татнежот на бојното поле, а трубата останала да се користи само за првиот сигнал. Покрај известувањето за „Напад“ (*impetus*), следните сигнали беа: „По двајца!; Раздели се по длабочина!; Раздели се по ширина!; Стој!; Напредувај!; Повлечи се! [*regressus*]“ итн.; (7) Конечно, Скипион ги поделил 21-та буква од римската азбука на вкупно пет групи – четири групи од по четири знаци, плус една група од пет знаци ($4 \times 4 + 5 = 21$). Потоа ги наредил буквите на пет таблици, нумерирани со римски бројки од I до V, а на секоја буква и даде соодветен број и ги натера сигнализаторите да ги научат напамет, како шифри. Секој сигнализаторски кентурион / центурион имаше под своја команда две групи војници што ги предаваа сигналите, кои стоеја зад еден параван – првиот тим од левата, а вториот од десната страна. Секоја од овие „групи за врски“ мораше, во секое време, да има подготвено барем по шест запалени факели, а улогата на параванот беше да ја скрие нивната светлина кога тие не се употребуваа за сигнализација. Ова, пак, нужно го налагаше расчленувањето на секој збор на букви – па така, бројот на факелите од левиот параван го покажуваше бројот на таблицата; а бројот

на факелите од десниот параван ја покажуваше буквата од таа таблица. Кога војникот ќе беше спремен да го прати сигналот, тој подигнуваше два факела; а оној што требаше да ги прими, исто така, одговараше со подигање на два факела – со што беше означуван почетокот на идното сигнализирање. Потоа тие си ја предаваа потребната порака, по што ги скриваа факелите.²¹

Челичната **воена дисциплина** (*disciplinam militiae*), која обезбедуваше римската милитарна машина да функционира беспрекорно, беше редовно одржувана преку строг *систем на казни* и награди. Воениот командант можеше, по свое наоѓање и доколку смета дека тоа е соодветно и целисходно, да го подложи виновниот војник дури и на смртна казна (*poena capitalis*) – и тоа, како што видовме, без право на жалба! А доколку одредена воена единица кукавички побегнеше од бојното поле, била применувана познатата казна „десеткување“ (*decimatio*) која често погрешно се интерпретира: имено, таа се изведувала на тој начин што имињата на сите плашливци биле вметнувани во еден сад т.е. куп, од којшто потоа биле извлекувани имињата на една десетина (1/10 или 10%) од војниците. Оние „среќници“ чии имиња ќе биле прочитани, излегувале еден чекор напред пред војничкиот строј и веднаш биле усмртувани, пред очите на нивните воени другари.²² Центурионите, пак, можеа за секој сторен престап да ги казнуваат војниците кои ним им беа подредени и тоа најчесто во форма на телесни казни – зашто, според зборовите на италијанскиот хуманист Николо Макијавели (Niccolò Machiavelli / 1469–1527) запишани во неговото помалку експонирано дело *Вештина на војувањето* (*Dell' arte della Guerra*, 1519/1520), преку кое ни се покажува и во светло на еден исклучителен воен писател - Римјаните:

...строго водеа сметка за казнувањето и за наградувањето на оние кои поради лошо или добро однесување би заслужиле пофалба или укор...Дисциплината на војската се темелеше на стравот од законите, луѓето и Бога - [...оти] луѓето, оружјето, лебот и парите се силата на војната! ...Воената дисциплина и не е нешто друго туку војска која, при постројувањата, е добро извежбана; неможно е оној кој, во наше време, знае добро да ја примени таа дисциплина да биде победен!

21) Рос Леки, Сципион, Скопје, Клуб Матица, 2007, 405–406 и 418–419.

22) Поради тоа што се случувало и во лошите чети да има по некој добар војник, најчесто имињата на овие војници скришно биле водени од купот, со цел тие случајно да не бидат жртви на десткувањето и на тој начин да бидат поштедени. Види и кај: О. Станојевиќ и М. Јовановиќ, *op. cit.*, 44.

Во поглед, пак, на **воените награди** и бенефиции, покрај редовната војничка *плата* (*stipendium*), војниците добиваа и дел од воениот плен. Всушност, во почетокот на создавањето на државата *пленот* од воената окупација (*occupatio bellica*) беше и единствената сатисфакција за одење во војна и тој ја вршеше улогата на еден вид „војничка плата“ – иако на одреден начин и тоа беше нелегитимно, затоа што *de iure* сиот плен ѝ припаѓаше на римската држава. Поради ова, уште од најстари времиња, паралелно со војската одеа и „коморници“-попишувачи, кои го собираа она што беше ограбено од поразените непријатели, педантно го евидентираа и го праќаа во римската благајна (*aerarium*) за тоа да послужи при сервисирање државните потреби.²³ Околу прашањето за поделбата на пленот, Макијавели е потполно во право кога вели дека „римската практика беше далеку подобра од современата, затоа што таа ја зауздуваше грабежливоста, а со тоа и караниците околу пленот“.²⁴ Војниците и старешините т.е. офицерите кои се истакнале во текот на битките и кои покажале исклучителна храброст и пожртвуваност можеа да добијат најразлични одликувања – како, на пример, да се закитат со *венец* од дабов лист (*corona civica*) или, пак, со златен *венец* (*corona muralis*), кој му следувааше на оној војник кој прв ќе се искачел на ѕидините на непријателскиот град и сл. Исто така, меѓу останатите привилегии кои ги имаа римските војници беше и тоа што тие имаа право да составуваат посебен вид на устен тестамент пред своите соборци, во очи на битката (т.н. *testamentum in procintu*). А, пак, воените ветерани, пред нивното демобилизирање, дополнително добиваа и т.н. *отпуштатина* / *испратнина* – при што, во знак на благодарност за службата, ним им беа доделувани и земјишни парцели (*ager*), односно имоти ширум римските провинции.

Во контекст на високиот **воен морал** и неговото одржување, Макијавели смета дека старите војници ги правеше ревносни „верата и заклетвата“! На пример, реформаторот на војската, првиот принцепс Октавијан Август (Octavianus Augustus / 63 г.пр.н.е.–14 г.н.е.), меѓудругото вовеле и посебна *војничка заклетва* (*sacramenti*) за лична верност -нешто што беше својствено и за земјите од поранешниот Источен блок - иако Римјаните уште од најстари времиња го познаваа и применуваа институтот „воена заклетва“.²⁵ Понатаму, како добар мотив за борба се споменува и

23) Станојевиќ и Јовановиќ, *op. cit.*, 42.

24) Наведено кај: Наум Гризо и Крсте Ристески, *Од историјата на воените идеи*, Скопје, Култура, 1992, 49–51.

25) За воената заклетва во Рим види го одличниот труд на рускиот професор В. Н. Токмаков: „Воинская присяга и ‘Священные законы’ в военной организации Раннеримской

нагонот за самоодржување, или она што Макијавели го нарекува „нужда“ – бидејќи таа ја зголемува јуначката истрајност во борбата. Потоа, како значаен стимуланс, е споменат и *патриотизмот* односно „љубовта кон Татковината“ (*patria*), која Макијавели ја смета за здрава и природна.²⁶

Но, да не заборавиме дека воениот морал на легионерите често беше бодрен и со држење на блескави и ефективни т.н. *епидеиктични* [борбени] *говори*, полни со емоционален набој – кои, обично, се држеа непосредно пред битката и имаа извонредно силно охрабрувачко влијание врз чувствата, расположението и духот на војниците. И Макијавели ја смета говорничката вештина во овие критични моменти за доста корисна, затоа што таа „ги ослободува војниците од стравот, ги распалува духовите, ја јакне упорноста, ги открива измамите, ветува награди, ги покажува опасностите и начинот на кој се одбегнуваат; кори, моли, се заканува, исполнува со надеж, фали, куди и чини сè што ги смирува или распалува човечките страсти“. Затоа, нѝ се чини сосем умесно за крај да вметнеме еден брилијантен пример на ваков тип воен говор. Имено, приложениов борбен говор што следува подолу датира од I век и е изречен од страна на претходно споменатиот римски војсководец кој го доврши покорувањето на Британија – Агрикола (Gnaeus Iulius Agricola / 40–93), пред битката со британскиот востаник Калгак – кој, пак, го споменаваме на самиот почеток на трудов. Описот на атмосферата ни го дава хроничарот и биографот на Агрикола – Такит/Тацит (Publius Cornelius Tacitus / 56–117) кој, патем речено, му бил и зет за неговата ќерка:

..Иако војниците беа со силен дух и препреките одвај ги задржуваа, Агрикола сметаше дека треба уште повеќе да ги охрабри, па вака им се обрати:²⁷

Републики“, објавен во глава V на хрестоматијата Религија и община в Древне Риме, Москва, Российская Ассоциация Антиковедов & Российская Академия Наук - Институт всеобщей истории, 1994, 125–147.

26) Цит. сп. Н. Гризо и К. Ристески, *op. cit.*, 49.

27) Tacitus, Agricola, XXXIII–XXXIV sq.: Septimus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis. Tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostis seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque vos ducis paenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non fama nec rumore, sed castris et armis tenemus: inventa Britannia et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cuiusque voces audiebam: ‘quando dabitur hostis, quando in manus [veniet]’? Veniunt, e latebris suis extrusi, et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, evasisse silvas,

„Веќе седум години, соборци мои, со доблеста и знамењата на Римската Империја и со нашата верност и мака ја покоруваме Британија (Britania). Во толку походи и битки - било поради храброста со која се боревме против непријателите, или поради издржливоста и напорите - ќе се осмелам да истакнам нешто, речиси неприродно: ниту јас можам да бидам незадоволен од моите војници, ниту пак вие од вашиот водач! Со тоа што стигнавме дотука, јас ги надминав претходните [римски] намесници, а вие - претходните војски. Ги запознавме крајните граници на Британија не преку гласини и раскажувања, туку оти тука поставивме логори и наше оружје. Британија е откриена и покорена!

Додека чекоревме во бојниот ред, а мочуриштата, планините и реките ве исцрпуваа, често ги слушав гласовите на најхрабрите од вас: 'Кога ќе ни се покаже непријателот? Кога ќе го нападнеме?'. Еве ги [сега], доаѓаат изгонети од нивните прибежишта: волјата и храброста ќе излезат [сега] на виделина! На победниците сè им е наклонето, а на поразените ништо не им оди од рака!

Колку што е убаво и славно да се поминуваат толкави патиишта, да се преминуваат шуми и да се прегазуваат устија кога се чекори на чело, толку - на оние кои бегаат - денешниве поволни прилики ќе им станат опасни. Ние, навистина, не ги знаеме толку добро овие предели и го немаме изобилството од храна, но ги имаме нашите раце и [нашето] оружје – значи имаме сè што ни треба!

Што се однесува до мене, јас одамна се уверив дека вртењето грб не е безбедно ниту за војската, ниту за водачот. Чесна смрт е подобра од срамен живот, а спасот и славата одат заедно! Нема да биде неславно да се загина на крајот на светот и на природата.

transisse aestuaria pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima quae hodie prosperrima sunt; neque enim nobis aut locorum eadem notitia aut commeatuum eadem abundantia, sed manus et arma et in his omnia. Quod ad me attinet, iam pridem mihi decretum est neque exercitus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt; nec inglorium fuerit in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse. Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Hi sunt, quos proximo anno unam legionem furto noctis adgressos clamore debellastis; hi ceterorum Britannorum fugacissimi ideoque tam diu superstites. Quo modo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et metuentium. Quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt; novissimae res et extremus metus torpore defixere aciem in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus, imponite quinquaginta annis magnum diem, adprobate rei publicae numquam exercitui imputari potuisse aut moras belli aut causas rebellandi.

Да стоеја пред вас нови народи и непознати чети, ќе ве бодрев со примери од други војски; но сега, спомнете си за храброста ваша и прашајте ги очите ваши. Еве ги истите оние кои, минатата година, нападнаа на препад една легија, а вие ги поразивте со викање; овие бегаа први од сите Британци, затоа и преживеаја до денес! Додека газевте преку шуми и пасишта, најсилните животни ви се нафрлаа, а плашливите и немоќните бегаа од самиот звук на бојниот ред. Така и најхрабрите Британци веќе одамна загинаа, а ова што остана е [само] грст неспособни плашливци! Конечно ги пронајдовте не затоа што ви се испречија, туку затоа што беа фатени на препад. Безизленоста и обземееноста од ужасниот страв ги заковале на ова место, на коешто ќе постигнете убава и бележита победа.

Ставете им [конечно] крај на походите, заклучете педесет години со еден голем ден, докажете ѝ на државата дека војската не можела да се обвини за одолговлекување на војните, ниту пак била причина за востанија“!

Агрикола [вака] говореше, а жарот на војниците се разгоруваше; крајот на неговиот говор беше проследен со голем занес. Веднаш потоа луѓето потрчаа кон оружјето...²⁸

Заклучок

Мирот во римската традиција, како типична стара медитеранска култура, се сфаќаше во т.н. *негативна смисла*, односно како „отсуство на војна“ (*absentia belli*) – слично како кај Евреите, Фениќаните, Египќаните, Хелените и античките Македонци. Имено, старите Римјани на мирот гледаа, првенствено како на општествена состојба во која се почитува правниот поредок и хиерархијата на вредностите во римската држава, одредени во законите (*leges*).²⁹ Нивниот идеал беше добро организирана држава којашто на внатрешен план обезбедува ред (*ordo*)имир (*pax*), а на надворешен план влева стравопочит кај нејзините соседи и непријатели (*hostis*). Според тогашните сфаќања, мирот секогаш доаѓа како последица на претходна правична војна (*bellum iustum*) и него го наметнува победникот (*victor*) – со силата на своето оружје (*vis arma*), од кадешто води потекло и фамозната реал-политичка максима дека „Историјата ја пишуваат победниците“! Клучна максима за старите Римјани беше: „Ако

28) Види го и македонскиот превод на Тацитовиот спис Агрикола, Скопје, Култура, 1999, 86–88.

29) Светомир Шкариќ [уредник], Теории за мирот и конфликтите (читанка), Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2007, 51.

го сакаш мирот, подготвувајќи се за војна (*Si vis pacem, para bellum*) и оваа мисла-водилка, како што забележуваат некои еминентни полемолози и воени историчари, доследно е почитувана во целата римска историја, вклучувајќи ја тука и по многу нешта ненадминливата римска Република (*Res publica Romana*).

Користена литература

Класични дела:

- Livius, Titus. *Ab urbe condita*. (I)
Taciti, P. Cornelii. *Agricola*. (1–46)
Апулеј, Лукиј [Мадаврански]. *Златното магаре или Метаморфози*. [Превод од латински, предговор и белешки: Весна Димовска – Јањатова]. Скопје: Култура, (Библиотека „Меридијани“), 2003.
Светониј, Гај Транквил. *Дванаесетте римски цареви*. [Превод од латински и белешки: Весна Димовска – Јањатова и Војислав Сараќински]. Скопје: Култура, (Библиотека „Меридијани“), 2001.
Такит, Публиј Корнелиј. *Агрикола*. [Превод, предговор и белешки: Весна Димовска – Јањатова и Војислав Чанчаревиќ]. Скопје: Култура, (Библиотека „Класика“), 1999.

Книги:

- Borkowski, Andrew & Paul du Plessis. *Textbook on Roman Law* [Third Edition]. Oxford: Oxford University Press (First ed. 1994 and Second ed. 1997), 2005.
Bujuklić, Žika. *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija* [Prvo izdanje]. Beograd: Pravnofakultetu Beogradu & Javno preduzeće „Službeni glasnik“ (Biblioteka „Priručnici“), 2005.
Jovanović, Mila. *Komentar Starog Rimskog Ius civile I – Leges Regiae*. Niš, 2002.
Lisičar, Petar. *Grci i Rimjani*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.
O’Connell, Robert L. *The Ghosts of Cannae – Hannibal and the Darkest Hour of the Roman Republic* [Audio-book read by: Alan Sklar]. Tantor Media & Random House Publishing Group & Findaway World LLC, 2010.
Tello, Palacio & Coma-Cros. *Основен атлас – религии*. Скопје: Просветно дело АД, 2005.
*Вајс, Алберт и Љубица Кандиќ. *Опита историја државе и права*. Београд: Савремена администрација, 1971.
Гризо, Наум и Крсте Ристески. *Од историјата на воените идеи*. Скопје: Култура, (Библиотека „Идеи“), 1992.
Димовска, Весна, Елена Цукеска, Маргарита Бузалковска - Алексова и Митко Чешларов. *Liber latinus – I*. Скопје: Алби, 2002.

- Кофанова, Л. Л. и Н. А. Чаплыгиной [ed.]. *Религия и община в Древне Риме*. Москва: Российская Ассоциация Антиковедов & Российская Академия Наук – Институт всеобщей истории, 1994.
- Машкин, Николај Алексеевич. *Историја на Стариот Рим*. Скопје: Зумпрес, 1995.
- Радбрух, Густав. *Филозофија на правото*. [Превод од германски: Ѓорѓи Марјановиќ]. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2008.
- Русо, Жан Жак. *Општествениот договор или Начела на државното право*. Скопје: Мисла (Едиција „Марксизам, општествени науки, работничко движење“), 1978.
- Станојевиќ, Обрад и Милена Јовановиќ. *Латински за правнике* [Десето издание]. Београд: Правни факултет - Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник“ (Библиотека „Приручници“, Књига 15), 2008.
- Шкарик, Светомир. *Уставно право – Втора книга*. Скопје: Union-Trade, 1995.
- – –. *Правото, силата и мирот – Македонија и Косово*. Скопје: Култура, 2002.
- – –. [уредник]. *Теории за мирот и конфликтите (читанка)*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2007.
- Шкарик, С. и Гордана Силјановска-Давкова. *Уставно право*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2007.

Статии:

- Апасиев, Димитар. „Скриеното *Ius publicum* во македонското уставно право – Конституционални елементи на современите правни системи реципирани од Римското јавно право“. *Зборник во чест на Тодор Цунов*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2009.
- – –. „За плебејската идеологија“, *Зборник ‘Социјализмот во XXI век: минато – сегашност - иднина’*. Скопје: СПМ, 2010.
- Гризо, Наум и Крсте Ристески. „Воените вештини во времето на Римската Република и Царството“. *Зборник во чест на Иво Пухан*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет, 1996.
- Майорова Н. Г. „Фецисали – религија и дипломатия в Древнейшем Риме (VII в. до н. э.)“. *Религия и община в Древне Риме*. Москва: Российская Ассоциация Антиковедов & Российская Академия Наук - Институт всеобщей истории, 1994.
- Наумовски, Гоце. „Декретот на Лукиј Ајмилиј Паул Македоник – пример од правната епиграфија“. *Зборник во чест на Тодор Цунов*. Скопје: УКИМ, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2009.

Токмаков, В. Н. „Воинская присяга и ‘Священные законы’ в военной организации Раннеримской Республики“. *Религия и община в Древне Риме*. Москва: Российская Ассоциация Антиковедов & Российская Академия Наук – Институт всеобщей истории, 1994.

Специјализирани енциклопедии и речници:

Berger, Adolf. *Encyclopaedic Dictionary of Roman Law*. (New Series, Vol. 43, Part 2). Philadelphia: The American Philosophical Society (+ DIANE Publishing), 1953 [Reprinted 1980 and 1991].

Интернет страници:

<http://www.thelatinlibrary.com/> [последен пристап: 12.И.2013]
www.playaway.com (Army Library Program)